
ŽENSKI RELIGIJSKI MIROVNI AKTIVIZEM V BOSNI IN HERCEGOVINI

A m r a P a n d ž o

Uvod

Jean Paul Lederach v knjigi *Building peace: sustainable reconciliation in divided societies* navaja značilnosti razdeljenih družb. V politično nestabilnih državah in državah v razvoju znotraj meja države se pojavljajo identitetno heterogene skupine. Medsebojna nestrpnost med temi skupinami znotraj iste družbe povzroči znotrajdržavne spore, ki se hitro internacionalizirajo. Strani v spopadu se zatekajo v sosednje države ali celo prejemajo podporo somišljenikov ali organiziranih gibanj iz teh držav in tako se spor širi tudi na sosednja območja. Tako se ustvarjajo regionalne mreže za trgovino z begunci in orožjem, kar prispeva k regionalni nestabilnosti. Zato je tudi dinamiko tovrstnega spora najpogosteje mogoče razumeti samo z regionalnega vidika. »Ljudje v razdeljenih družbah iščejo varnost tako, da se identificirajo z nečim, kar je blizu njihovi izkušnji, in z nečim, kar lahko nadzorujejo. Krepitev notranje kohezije skupine postane odgovor na zaostrovanje zunanjih groženj.«¹

Tisto, »kar je blizu« in tisto, kar »krepi notranjo kohezijo«, je pogosto vera.

Durkheim to definira kot »sistem verovanj in praks, ki ljudi združujejo v eno moralno skupnost«.² Ta ideološki »družbeni krog«, ki ga ustvarja religija, pomaga razumeti dejstvo, da je prav religija tista, okrog

¹ John Paul Lederach, *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies* (Washington, D. C.: United States Institute of Peace, 1997), 40.

² Emil Dirkem, *Elementarni oblici religijskega života* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2008).

katere se – takoj za etnično pripadnostjo – homogenizira ena stran v razdeljeni družbi.

Adam Seligman, znanstvenik in aktivist, kveker (kristjan), trdi, da sveta ne tvorijo samo liberalni posamezniki, ki jim je mar za pravice posameznika, temveč tudi veliko ljudi, ki se identitetno in kolektivno čutijo del religijskih, etničnih in drugih skupin. Oni so tisti, ki čutijo ločnice med temi skupinami in tolerirajo raznolikost ali pa je tudi ne tolerirajo, vendar se o pravicah tistih »z druge strani« sploh ne sprašujejo.³ Zato je Seligman poskus oziroma težnjo nadomeščanja strpnosti s človeškimi pravicami na območju meja razdeljenih družb in tudi družb na splošno označil za neuspešen oziroma neustrezen.

Čeprav so akademiki in praktiki že večkrat navedli vse argumente v korist večje vloge religije v formalnih in neformalnih postopkih pogajanj, sta pomembna predvsem dva. Prvi je ta, da pri posameznikih in družbah, ki vidijo svet predvsem skozi prizmo svoje religijske identitete, obstaja močna predanost, sposobnost in prepričanost, da je njihova težava verske narave, zaradi česar je tudi njeno reševanje lahko samo religijsko, medtem ko je drugi ta, da verska identiteta ljudem že tisočletja služi kot vir energije in navodil za življenje.⁴

Versko kot tisto homogenizirajoče je zgodovinsko služilo kot sredstvo za sprožanje in ohranjanje številnih sporov, kar pa številni teoretiki pri tem spregledajo, je poudarek na veri kot »orodju«. Vera sama po sebi ni nasilna niti nenasilna. Ker temelji na individualnih in kolektivnih odnosih, sistemu in praksi verovanja, je podvržena interpretacijam.⁵ Iz človeške zgodovine je jasno očitno tudi to, da se omenjeni odnosi, verski nauki in zgodbe uporabljajo tudi kot orodje za ustvarjanje ideologij,

³ Gl. Adam B. Seligman, Rahel R. Wasserfall in David M. Montgomery, *Living with Difference: How to Build Community in a Divided World* (Oakland, California: University of California Press, 2015).

⁴ Mohammed Abu-Nimer, »Toward the theory and practice of positive approaches to peacebuilding,« v *Positive Approaches to Peacebuilding: A Resource for Innovators*, ur. Cynthia Sampson, Mohammed Abu-Nimer, Claudia Liebler in Diana Whitney (Washington, D. C.: Pact Publications, 2003).

⁵ Micheal L. Shier in John R. Graham, »Social Work, Religion, Culture and Spirituality,« v *The SAGE Handbook of International Social Work*, ur. Karen Lyons, Terry Hokenstad, Manohar Pawar, Nathalie Huegler in Nigel Hall (Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd, 2012), 279–293.

posameznih svetovnih nazorov, političnih programov in vsakovrstnega družbenega delovanja. Že glede verskih nauk nas komunikološke vede učijo, da mora vsako pisno besedilo skozi filtre človeških posebnosti posameznika, ki ga razbira. Niti ena percepcija pisnega besedila ni enaka drugi. Če upoštevamo značaj bralca, konkretne značilnosti časa ter vzgojne, kulturne, politične in vse druge okoliščine, v katerih se besedilo bere, je vse tisto, kar na koncu »ostane« za njim, vedno interpretacija.

Za versko vzgojo so pomembne tudi zgodbe, ki se nanašajo na posamezne zgodovinske osebnosti, ki so se dokazale na duhovnem področju (zgodbe o prerokih, svetnikih ipd.), in verski učenjaki, ki so pomembni skupnosti ali posameznikom. Vse to vpliva na interpretacijo verskih nauk, zato je tisto »univerzalno« zelo pogosto zaznamovano z vsakokratnimi družbeno-zgodovinskimi danostmi. Kljub temu pa je relativizacija absolutne pristnosti verskih besedil samo korak v smeri definiranja okoliščin, ki vodijo v določene interpretacije.

Kaj naj počnem s to držo, da se vse lahko zlorabi? Kakšno sporočilo nam to pošilja? Kolikokrat smo že slišali, da je bil zlorabljen Marxov nauk, nauk Korana ali nauk Svetega pisma? In vendar se ustavimo pri tem, čeprav nas to ne moremo zadovoljiti, da so ideje in pojmi lahko zlorabljeni. V čem je težava z ideologijami in razlagami sveta, ki se lahko zlorabijo? Če ljudje lahko nekaj zlorabijo, potem to pomeni, da je človek tista glavna in dejavna potencia resničnosti.⁶

Vsak človek k temi religije kljub njeni na videz dogmatični naravi pristopa na sooblikujoč način, filtrira jo skozi svoje že obstoječe ideološke obrazce, drže in identitetna znamenja. Ker pa je človek v središču interpretacije, je nujno spremljati proces ustvarjanja mirovn(išk)ih zgodb in dejavnosti. Versko se torej, kot je navedeno v splošni hipotezi tega dela, ne uporablja (in se je uporabljalo) le kot osebno zatočišče pred težavami, temveč tudi kot uporabno orodje za doseganje sprave in okrevanja vse družbe.

Miroslav Wolf, najpomembnejše ime na področju teoretskega razumevanja verstev kot enega od ključnih sredstev za doseganje miru, sprave in nenasilja, prihaja z Balkana. Ali povezanost Balkana v duhu gostoljubja, topline in sosedstva izvira iz verskih nauk? To otočje je

⁶ Nerzuk Ćurak, *Obnova bosanskih utopija* (Sarajevo in Zagreb: Synopsis, 2006).

zgoraj, na površju, videti kot množstvo otokov, nepovezanih med seboj, vsak s svojim rastlinstvom in prebivalstvom, pod gladino pa se vidi, kako so ti otoki pod vodo povezani v samo ena in po naravi enaka tla. Enako tudi Balkan s svojo površinsko razcepljenostjo skriva v svojih globinah prav to istost in močno povezanost. Tako kot religije.

Sprava, ki sem jo že na kratko naslovil prej, je eno od ključnih prepričanj krščanske religije, vere v znamenja, delovanje in Božje zapovedi, uresničene v Jezusu Kristusu. In kar je še pomembneje, za najuspešnejšo spravo v dvajsetem stoletju, ki jo je prineslo delovanje južnoafriške komisije za resnico in spravo, je pomembno vplivala krščanska religija, ki ji je stala ob boku tradicionalna južnoafriška filozofija *ubuntu*. Podobno so tudi druga velika nenasilna politična gibanja, ki so si prizadevala za spravo, kot sta boj Mahatme Gandija za neodvisnost Indije in gibanje za državljanske pravice Martina Luthra Kinga ml., našla navdih v veri: v džainizmu, hinduizmu in krščanstvu.⁷

V Koranu lahko najdemo številne *ajete*, ki govorijo v korist odpuščanja in sprave. Beseda za odpuščanje, ki se uporablja v tem kontekstu, prihaja iz arabske besede »*afv*«, kar pomeni odpustiti napako, nekaj odstraniti, izbrisati in ne kaznovati.⁸ Mohamedova Medinska ustava kot najstarejši mirovni sporazum vsebuje orodja mirnega reševanja sporov, to pa se prvič v zgodovini normalizira s pomočjo nekega pisnega dokumenta, ki ima moč zakona (člena 19 in 28). Ta ljudsko-pravni dokument vključuje metode prepričevanja, posredovanja, pomirjanja in arbitraže, ki so se izvajale tudi pred Medinsko ustavo. Na tem mestu lahko omenim tudi t. i. *ahdnamo*, dokument, ki je daljnemu bosanskemumu pašaluku omogočil mir v odnosu do središča Otomanskega imperija.

⁷ Miroslav Wolf, »Kako ispravno pamtiti zlodjela: o sjećanju žrtava i počinitelja,« v *Opasna sjećanja i pomirenje: Kontekstualna promišljanja o religiji u postkonfliktnom društvu*, ur. Srđan Šremac, Zoran Grozdanov in Nikola Knežević (Rijeka: Ex Libris, 2012), 13–32.

⁸ Pomen besede »izbrisati« je zelo pomemben v kontekstu verskega mirovništva. Viktimizacija pogosto predvideva legitimizacijo stigme: »Odpustiti, ne pa tudi pozabiti.« Treba je poudariti, da tako odpuščanje nima nikakršne podlage v verskim naukih. V islamskem kontekstu npr. oprostiti pomeni »izbrisati«, torej vesti se in živeti, »kot da se to nikoli ni zgodilo«. Tako Miroslav Wolf piše o temi odpuščanja v krščanskem kontekstu: »Treba je poudariti, kar danes mnoge preseneča, da je prisega 'Nikoli ne pozabiti!' v ostrem nasprotju z dolgoletno versko tradicijo tako judov kot kristjanov.« (Prav tam, 30.) Wolf to zatem tudi konkretno argumentira, bistvo pa je v prepoznavanju ključnih sporočil o odpuščanju, ki prihajajo iz verskih tradicij.

Kljub temu pa veliko religijskih mirovnih aktivistov pri svojem delovanju ostaja nevidnih. Zdi se, kot da medijski hrup o nasilju pogosto prekrije pozitivni potencial verskega, kot se dogaja tudi s številnimi drugimi zadevami, ki ne prinašajo senzacionalnosti. Obstaja pa tudi nerazrešen spor tudi med samimi religijskimi mirovniki glede tega, ali naj se mirovništvo grede neslišno, v skladu z verskim načelom o prikrivanju dobrih del (češ »levica naj ne ve, kaj dela desnica«), ali naj uporabijo moč medijev in odprto spregovorijo o svojem mirovnem delovanju. Poleg tega tudi obsojanje lastnih verskih skupnosti pogosto prispeva k »nevidnosti« mirovnega delovanja verskih akterjev.

Sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja je neki katoliški duhovnik zahteval od članov svoje skupnosti oz. župnije, naj molijo za vse žrtve spora, ne samo za tiste katoliške religije, in več kot polovica župljanov je zapustila cerkev.⁹

To je primer, v katerem se v isti cerkvi in pod isto streho znajdejo ljudje, ki vero razlagajo različno. Prepričana sem, da bi tudi tisti, ki so takrat zapustili cerkev, v svojih verskih besedilih našli tudi precej navedkov, ki potrjujejo pravilnost njihovega vedenja.

Žensko religijsko mirovniško udejstvovanje

Žensko religijsko mirovniško delovanje v Bosni in Hercegovini vključuje vse omenjene in sestavljene identitetne oznake in očitno je, da samo nerazložljivi moči »ženskega« kljub zahtevnim okoliščinam uspeva proizvajati dobre rezultate.

Te mirovnice živijo na Balkanu, v Bosni in Hercegovini, v razdeljeni družbi, v deželi, utrujeni od vojskovanja in nenehnih političnih napeptosti. Delujejo v patriarhalnem okolju in so z vseh strani obkrožene s strukturnim nasiljem. Najprej že dejstvo, da so ženske, iz njih dela Druge, marginaliziranke in »neumestne« v javni sferi, drugič pa jim njihovo mirovniško poslanstvo prinaša cel kup stereotipnih oznak o »zahodnjaških vohunkah«, nejasnem poklicu ipd. Poleg tega jim identiteta vernice nalaga še večje breme patriarhata, nakopičeno v verskih pripovedih in mizoginih interpretacijah svetih spisov. Žensko versko mirovništvo

⁹ Prav tam, 360.

je, kot sem že napisala, »nevidno« in zasnovano na širšim množicam pogosto zelo neznanih miroljubnih razlagah vere. Ne sklada se z »liberalnimi koncepti individualizma«, o katerih piše Adam Seligman, ker skozi versko prinaša tudi pridih tradicionalnega. Po drugi strani so te ženske čudne, nesprejete in nepodprte tudi v svojih verskih skupnostih, ker prinašajo preveč »liberalnega« in ker preveč dišijo po liberalnem in človekovih pravicah. Kljub vsemu obstajajo, delajo in delujejo.

Medtem pa močna vloga žensk, ki jo imajo te v BiH, pride iz protesta. Esencialistična predpostavka, da so »moški graditelji vojne in čuvaji miru«, v BiH ne velja. Iz vojne v nekdanji Jugoslaviji poznamo več primerov žensk na visokih funkcijah, ki so se polno angažirale tudi v ideološkem sporu, nasilju in etničnem čiščenju. Še več, ogromen potencial, ki ga ženske imajo v smislu pomiritve, skozi vzgojo, se lahko uporablja tudi v popolnoma nasprotni namene. Ženske lahko tudi prenašajo svoje travme in sovraštvo¹⁰ na prihajajoče generacije in sejejo semena maščevanja za naslednji izbruh nasilja. Nemoč, ki jo ženske pogosto čutijo v okoliščinah spora, se v naslednji generaciji krepi in tako ustvarja začarani krog maščevanja.

V tem smislu ne moremo mimo blažilne vloge pristne vere, ki lahko zagotovi alternativni okvir nacionalistični ideologiji. Ženske ugotovljajo, da lahko odpustijo, namesto da bi živele v sovraštvu. Namesto da bi prenašale sovraštvo na svoje otroke, lahko oznanjajo posebno vrednost vseh ljudi kot Božjih stvaritev. Ženske, ki uresničujejo svojo vero, najdejo v njej temelj in smisel življenja in poskušajo te vrednote prenesti tudi na svoje otroke.¹¹

Ta, nekoliko neroden navedek, ki očitno prihaja izpod peresa »belega anglosaškega protestanta«¹² in morda spominja na srednjeveške predsodke do žensk, priča o dejanskem obstoju žensk vernic, ki so pripravljene graditi mir. Goodwinove ugotovitve izvirajo iz intervjujev z dr. Zilko Spahić-Šiljak, Vjekoslavom Sajem in drugimi pomembnimi imeni, med katerimi so tudi ženske mirovniške aktivistke. V podporo temu lahko kot dokaz navedemo dejstvo, da je Ekumenska iniciativa

¹⁰ Željko Vuković, *Ubijanje Sarajeva: Napisano u Sarajevu i Beogradu od maja do kraja decembra 1992. godine* (Podgorica: Kron, 1993), 134.

¹¹ Stephen R. Goodwin, »Razbijena zemlja, narodi koji se oporavljaju: Vjerske barijere i doprinosi ka pomirenju u poslijeratnoj BiH,« v *Religijski pristup pomirenju u Bosni i Hercegovini*, ur. Heinz-Gerhard Justenhoven, Paul Mojzes in Vjekoslav Saje (Sarajevo: MAG Plus, 2004), 55.

¹² WASP, privilegirana skupina, najpogosteje gre za moškega v srednjih letih, neredko zelo patriarhalnega.

žena¹³ med letoma 1993 in 2007 podprla 450 bazičnih projektov vernic za mir v BiH, na Hrvaškem, v Srbiji, Makedoniji in na Kosovu.

Programi, s katerimi se ukvarjajo ženske mirovne aktivistke, so zelo raznovrstni. Najpogostejši način delovanja je ženski medreligijski dialog in ta je močno orodje v rokah verskih mirovnic. Obstaja celo množstvo vrst, oblik in definicij medreligijskega dialoga. Obstaja celo izredno mračna sintagma, ki pravi, da je medreligijski dialog podoben srečanju dveh ladij v temni noči, ki plujeta druga mimo druge.¹⁴ Kadar dialog ostaja samo na površinski ravni, bolj poudarja razlike kot podobnosti (češ pri »nas« je tako, pri »njih« pa drugače), zato ta sintagma ni iz trte izvita. Po drugi strani pa je mogoče doseči globlje povezovanje med stranmi v sporu (oz. pripadniki različnih verskih skupin), če se dialog vodi v smeri splošnega vrednostnega sistema, ki bi bil skupen vsem veram. Takrat taka metoda postane nenadomestljivo orodje pri gradnji miru.

Če se kreativno osmisli, medreligijski dialog lahko podpira mirovniški angažma na vseh ravneh verske hierarhije, tudi na ravni skupnosti. Moč črpa iz mirovniških tradicij, ki so skupne mnogim religijam, in iz moči religijskih simbolov ter ritualov.¹⁵

Več let zapored je potekal program medreligijskega dialoga za Albanke in Srbkinje na Kosovu, ki ga je podpirala *Ekumenska inicijativa žena*. Program je realiziralo društvo *Udruženje za dijalog u porodici i društvu »Mali koraci«* (Društvo za dialog v družini in družbi »Mali koraki«), katerega direktorica je avtorica tega prispevka. Želele smo vzbuditi smo versko senzibilnosti Albank kot muslimank in Srbkinj kot pravoslavk, da bi pokazale na isto naravo človeških bitij, da bi z vero uničile vse tisto, kar ljudi razdvaja na podlagi etničnih identitet, vojnih travm, revščine in siceršnje razdeljenosti. Iskale smo navedke iz svetih besedil in

¹³ *Ekumenska inicijativa žena* (EIŽ) je nevladna neprofitna organizacija, ki podpira ženske kot pobudnice in subjekte sprememb v verskih skupnostih in družbi. Pisarne EIŽ so v Omišu (Hrvaška), medtem ko EIŽ deluje na območju BiH, Makedonije, Srbije, Hrvaške in Kosova.

¹⁴ Ni mi znano, odkod prihaja ta sintagma, vendar se zelo pogosto uporablja. Omenja jo tudi harvardski profesor Levenson (gl. Jon D. Levenson, *Inheriting Abraham: The Legacy of the Patriarch in Judaism, Christianity, and Islam*, Library of Jewish Ideas (New Jersey: Princeton University Press, 2012)).

¹⁵ David R. Smock, *Interfaith Dialogue and Peacebuilding* (Washington, D. C.: USIP, 2002).

zgodbe iz resničnega življenja, ki pričajo o tem, da je *ZOT* (Bog v albanškem jeziku) eden in isti, da so solze, bolečina in sreča vseh človeških bitij enake. O povezanosti, ki so jo v tistem trenutku začutile, so ženske pozneje pričale v svojih izpovedih. Vera nas je povezovala, celila in združevala v samo eno skupnost ljudi, ki spoštujejo nekaj več, kot so sami.

Pomemben projekt v tem okviru je bil tudi projekt *Jedina u razredu* (Edina v razredu), ki ga je prav tako podprla Ekumenska inicijativa žena. Potekal je v več bosanskih mestih, kjer smo zbrale več najstnic, pripadnic manjšinskih skupin, njihove starše, profesorje in predstavnike verskih skupnosti, ki so predavali o prepovedi diskriminacije na kateri koli osnovi v kontekstu njihovih religij. Tako je pravoslavna teologinja predavala o enakosti vseh bitij pred Bogom v Sarajevu, muslimanska teologinja pa v Glamoču ipd. Hotele smo, da se dekleta v občutljivi najstniški dobi zgrnejo pod okrilje svoje vere v smislu krepitve kompetenc pri spopadanju s patriarhalnim okoljem, v katerem so povrh vsega tudi pripadnice manjšinske etnične skupine, kar zadevo dodatno oteži. Poslušale smo zgodbe o grozljivih provokacijah s strani njihovih kolegov in sošolcev, ki so pripadniki večinskih etničnih skupin. Toda še pomembnejša naloga od krepitve kompetenc teh mladih žensk je bila, da bi malo »zbudile« svoje verske skupnosti in cerkve, da bi jih »spomnile« na njihove lastne verske nauke in da bi jih tako prepričale, naj se vendar že začnejo ukvarjati s to veliko težavo.

Po naših informacijah je po izteku tega projekta prišlo do številnih prijav o ogrožanju pri ministrstvu za človekove pravice BiH, ki so jih mladim ženskam, ki so utrpele diskriminacijo, pomagali vložiti predstavniki njihovih verskih skupnosti in cerkva. Vizija mirovnic, ki jih motivira vera, je bila ta, da bi verske ustanove in tudi sami verniki in vernice prevzeli odgovornost za družbena dejanja, zato so bile številne akcije usmerjene prav v to.

Med tistimi, ki v BiH poučujejo verouk, je ogromno žensk. Te po končanem študiju teologije ne morejo postati duhovniki ali imami, zato se najpogosteje zaposlujejo v šolah. Tako so postale izjemno pomemben dejavnik širjenja kulture miru v religijskem kontekstu v javnih šolah v BiH. To pomeni okrog tisoč katehetinj (veroučiteljic), poleg tega so tudi njihovi moški kolegi opravili osnovno izobraževanje na temo izgradnje miru. Ta izjemno težaven proces senzibilizacije za grajenje miru je

ustvaril okoliščine, v katerih se je religijska identiteta začela povezovati z družbenim mirovniškim delovanjem. Na prvih srečanjih se je dogajalo, da se je slišalo tiho posmehovanje s strani moških kolegov, ko se je omenjal ženski prispevek k izgradnji miru. Katehetinje so se zato celo obotavljale poročati o delu manjših skupin na vrhovnih ravneh mirovne vzgoje. Moški so potem postopoma ugotavljali, da to navado posmehovanja ženskam, ki jo prinašajo iz nekih zasebnih in primitivnih socializacij, nikakor ne morejo vključiti v kontekst svoje vere. Pogovarjali smo se o njihovih hčerkah, materah in dostojanstvu ženske. Ti prvi koraki v začetku leta 2000 so pomenili vstop mirovništva v religijske kroge, tudi postopno krepitev ženskega glasu in njegove odmevnosti v javnem prostoru.

Treba je poudariti, da je povojno obdobje v BiH zaznamovano z ženskim mirovništvom. Moški, ki trpijo za posttravmatskim sindromom in so obtičali v primežu vojnih delitev, niso bili sposobni narediti prvih korakov pri vzpostavljanju socialne kohezije v družbi. *Transkulturna psihosocialna obrazovna fundacija* (TPO; Transkulturna psihosocialna izobraževalna ustanova) je izdala knjigo *Sjaj ljudskosti: životne priče mirotvorki u Bosni i Hercegovini* (*Sijaj človeškosti: življenjske zgodbe mirovnic v Bosni in Hercegovini*) dr. Zilke Spahić-Šiljak,¹⁶ v kateri je ta nanizala življenjske zgodbe enajstih mirovnic, ki so bile v anketi med prebivalci BiH izbrane kot najpomembnejše v procesu izgradnje miru v povojni BiH. Nekatere od teh žensk je motivirala vera, druge spet ne, vendar je že avtorica Zilka Spahić-Šiljak, doktorica znanosti, predavateljica na več pomembnih svetovnih univerzah, feministka in mirovna aktivistka, tudi islamska teologinja, ki nosi *hidžab*. Njen preboj v akademski, aktivistični in verski sferi je postal paradigma za vse tisto, kar lahko ena ženska, ki prihaja iz verskega konteksta, naredi za afirmacijo enakosti, pravičnosti in miru v družbi. Navedeni posamezniki v težkih časih vzpostavljajo standarde, ki pomenijo nove priložnosti in neko novo pot. Na desetine mladih žensk se je tako odpravilo po poti dr. Šiljak-Spahić in obrnilo svojo vernost v smer družbenih sprememb in korist celotne skupnosti.

¹⁶ Zilka Spahić-Šiljak, *Sjaj ljudskosti: životne priče mirotvorki u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: TPO Fundacija, 2013).

Na tem mestu je nujno treba omeniti tudi *Medureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini* (MRV BiH, Medverski svet BiH), ki je bil ustanovljen leta 1997 na pobudo takratnega Svetovnega sveta cerkev in religij za mir (WCRP), danes Religije za mir. Njihovo pobudo so sprejeli takratni verski vodje *reis-ul-ulema* Mustafa ef. Cerić iz Islamske skupnosti v BiH, bosanski metropolit Nikolaj iz Srbske pravoslavne cerkve, kardinal Vinko Puljić iz Rimskokatoliške cerkve in Jakob Finci iz Judovske skupnosti BiH, zato so ti navedeni tudi kot ustanovitelji te organizacije. Za zблиževanje ljudi različnih religij se izvaja veliko različnih dejavnosti. MRV BiH se ukvarja z medreligijskim dialogom, ki se uporablja kot orodje za grajenje miru. Kljub temu pa je ta svet nastal zahvaljujoč neki zunanji spodbudi, zato je nujno vezan na verske elite in je redno žrtev vsakodnevnih političnih napetosti. MRV BiH zaradi tega pogosto ni sposoben promovirati resničnih vrednot verskih svetih besedil. Ta organizacija ima svoje odbore, podmladek in tudi žensko sekcijo.

Ženska sekcija se imenuje *Mreža vjernica MRV-a BiH* (Mreža vernic MRV BiH) in povezuje veliko aktivistk iz vse BiH, ki na priporočilo svojega imama ali svečenika lahko postanejo članice te mreže. V njihovih številnih projektih je mogoče opaziti, da se trudijo vplivati na družbo v smislu povezovanja in medreligijskega dialoga. S problematiziranjem pomembnih verskih vprašanj, kot je odpuščanje, ponujajo mirovno platformo za stabilno družbo in zdrave odnose med ljudmi. Vendar ženski religijski mirovni aktivizem ne zajema le žensk vernic, temveč tudi rabo pomembnih verskih konceptov za izgradnjo miru. Eden od teh je na primer odpuščanje, nekaj, po čemer balkanske družbe močno hrepenijo. Ni dvoma, da ga v prakso, na družinski in družbeni ravni, uvajajo prav ženske verske mirovnice, in upanje ostaja, da bo to nekoč v prihodnosti postalo vidno tudi na politični ravni.

Religijske mirovne aktivistke v svojih skupnostih vsakodnevno vlagajo velike napore v preobrazbo posameznikov na področju grajenja miru. Poleg rednega soočanja z nasilnimi patriarhalnimi vzorci so aktivistke dejavne tudi pri dekonstrukciji etnonacionalističnih zgodb ter ločevanju verskih in duhovnih pripovedi od politične pripovedi etnonacionalizma. Najostrejši dialogi so tisti, v katerih se redno dogaja, da večje število moških zagovarja ekskluzivna stališča »najboljše religije,

najboljše nacije«, medtem ko osamljena ženska ali dve argumentirata s pomočjo duhovnih in inkluzivnih resnic, v katerih vsakršno pojmovanje, da smo »mi boljši«, izključuje duhovno rast, razumevanje povezanosti sveta, Božji nauk o enakosti vseh ljudi itn. Težavna soočanja med nasilnimi in nenasilnimi nazori kljub temu včasih povzročijo, da se kateri od moških iz svoje skupine občasno pridruži ženskam in jim na samem prizna, da je ugotovil, kako močno so imele prav.

Ženski religijski mirovni aktivizem pogosto spremlja tudi mirovniško izobraževanje, ki se nanaša na otroke in njihovo vzgojo. Otroci in mladi v družbah na Balkanu pretežno še vedno spadajo v domeno žensk. Ženske versko motivirane mirovnice organizirajo veliko projektov, v okviru katerih se srečujejo, pogovarjajo ter družijo otroci in mladi različnih ver. Medreligijski dialog med otroki poteka med drugim tudi o simbolih. Kako lahko vzklik »*Allahu ekber*« (Alah je največji) ali trije prsti na roki pravoslavnega kristjana izgubijo nasilne pomene, ki so jih pridobili v vojni, in postanejo simboli nečesa, kar ima rad tudi moj sosed? Ko se otroci srečajo in skupaj pogovorijo o teh stvareh, začnejo počasi s sebe stresati breme preteklosti, ki ga žal ne po svoji krivdi nosijo zaradi vojne v devetdesetih. Tako se je na enem od takih srečanj otrok različnih ver in narodnosti zgodilo, da je naključna mimoidoča vprašala otroke: »Kako se lahko smejete, družite in igrate skupaj, medtem ko je bil tukaj storjen genocid?« Modra punčka ji je na to odgovorila: »Teta, prosim, pustite nas, *mi smo novi otroci*.«

Cilj vseh tovrstnih programov za otroke je, da bi dobili nove priložnosti za ljubezen in novo življenje, onkraj travm odraslih in težkih družbenih okoliščin, ki so jih od njih podedovali. Življenje brez predsodkov, veselje v povezovanju in spoznavanju razlik: vsak tak projekt oblikuje veliko novih prijateljstev na obeh straneh meje med entitetama ter brez dvoma dodatno prispeva k miru v Bosni in Hercegovini.

Sklep

Ženski mirovniški aktivizem v Bosni in Hercegovini še vedno ni pripoznan kot pomemben pojav. Mainstreamovske interpretacije verskih naukov preprosto še vedno spodnašajo ženski aktivizem ter močno povezavo z Drugim in Drugačnim. Civilna družba tudi zelo pogosto

zavrača religijske mirovne aktiviste kot tiste, ki naj bi bili zaradi religije povezani z etnonacionalizmom.

Ženska mirovniška aktivistka v Bosni in Hercegovini mora danes biti sposobna sama priskrbeti denar za projekte, ki si jih je zamislila, za potrebe, ki jih je opazila, in jih tudi izvesti sama. Vse to pa pogosto ob številnih namernih preprekah s strani uradnih verskih ustanov.

S skoraj ničelno podporo utira pot, saj se zaveda, da »tisti, ki hodijo po že shojenih poteh, ne prižigajo luči tistim, ki prihajajo«. ¹⁷

Vendar lahko kljub temu, ko se ozre, opazi, da jo podpira mreža iskrenih mirovnikov, žensk in moških, vernikov, vernic in tudi tistih z drugačnim svetovnim nazorom. Zato gre naprej, dobro vedoč, da je na strani Dobrega in da je le to končni cilj.

B i b l i o g r a f i j a

Abu-Nimer, Mohammed. »Toward the Theory and Practice of Positive Approaches to Peacebuilding.« V *Positive Approaches to Peacebuilding: A Resource for Innovators*, uredili Cynthia Sampson, Mohammed Abu-Nimer, Claudia Liebler in Diana Whitney, 13–23. Washington, D. C.: Pact Publications, 2003.

Ćurak, Nerzuk. *Obnova bosanskih utopija*. Sarajevo in Zagreb: Synopsis, 2006.

Dirkem, Emil. *Elementarni oblici religijskega života*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2008.

Goodwin, Stephen R. »Razbijena zemlja, narodi koji se oporavljaju: Vjerske barijere i doprinosi ka pomirenju u poslijeratnoj BiH.« V *Religijski pristup pomirenju u Bosni i Hercegovini*, uredili Heinz-Gerhard Justenhoven, Paul Mojzes in Vjekoslav Saje, 45–65. Sarajevo: MAG Plus, 2004.

Humo, Hamza. »*Hanarin put*«, *Pjesme*. Sarajevo: Svjetlost, 1991.

Lederach, John Paul. *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, D. C.: United States Institute of Peace, 1997.

Levenson, Jon D. *Inheriting Abraham: The Legacy of the Patriarch in Judaism, Christianity, and Islam. Library of Jewish Ideas*. New Jersey: Princeton University Press, 2012.

Seligman, Adam B., Rahel R. Wasserfall in David M. Montgomery. *Living with Difference: How to Build Community in a Divided World*. Oakland, California: University of California Press, 2015.

¹⁷ Hamza Humo, »*Hanarin put*«, *Pjesme* (Sarajevo: Svjetlost, 1991).

Shier, Micheal L., in John R. Graham. »Social Work, Religion, Culture and Spirituality.« V *The SAGE Handbook of International Social Work*, uredili Karen Lyons, Terry Hokenstad, Manohar Pawar, Nathalie Huegler in Nigel Hall, 279–293. Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd, 2012.

Smock, David R. *Interfaith Dialogue and Peacebuilding*. Washington, D. C.: USIP, 2002.

Spahić-Šiljak, Zilka. *Sjaj ljudskosti: životne priče mirotvorki u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: TPO Fondacija, 2013.

Vuković, Željko. *Ubijanje Sarajeva: Napisano u Sarajevu i Beogradu od maja do kraja decembra 1992. godine*. Podgorica: Kron, 1993.

Wolf, Miroslav. »Kako ispravno pamtiti zlodjela: o sjećanju žrtava i počinitelja.« V *Opasna sjećanja i pomirenje: Kontekstualna promišljanja o religiji u postkonfliktnom društvu*, uredili Srđan Sremac, Zoran Grozdanov in Nikola Knežević, 13–32. Reka: Ex Libris, 2012.